

ÖZET

Her sanat eseri ortaya çıktığı zamanın, mekânın ve sanatçısının sembolü olma özelliğini taşıırken, kimi sanatçılar resimlerinin temel dilini de bu sembolik göstergeler üzerinden kurgulamışlardır. Bu resimlerde sembolik imgeler; bilinçaltı, bilinçdışı ve çocukluğa dair yaşanmış anılar ile önemli yer tutarlar. Sembollerin, çocukluğun ilk dönemlerinde ve ilkel topluluklar tarafından da kullanılan anlatım biçimleri olmaları, bu göstergelerin önemli birer iletişim aracı olduğunu da göstermektedir. Resimlerde kullanılan semboller, çalışmayı ortaya çıkaran kişinin kendisi ve çevresiyle özel bağlar kurmaktadır. Sanatçı için aynı zamanda önemli bir iletişim aracı olma özelliğini taşıyan sembolik imgeler, doğrudan algılanan nesnelere farklı olarak, bireyin yaşam sürecinde belli olaylara tanıklık etmiştir ve imge olmalarına karşın, nesnenin aslı ile özdeş değildir. Sanatçının seçtiği nesnelere belli bir duyguya, yaşanmışlığa ve fikre karşılık gelen anlamıyla resim içinde sistemli olarak yeniden ürettiklerinde sembolere dönüşürler. Böylelikle dış kaynaklardan arınmış sembol imge, resmi oluşturan duygu ve düşüncenin etkin bir aracı durumuna gelir.

THE PSYCHOLOGICAL IMPACTS FORMED BY SYMBOLIC IMAGES IN PAINTING

Although each artistic production bears the feature of being symbol of time, location in which it has been created and of its creator, some painters has fictionalized basic pattern of their paintings on symbolic indications. Symbolic images together with subconscious, unconscious and true-life childhood memories have taken an important place in these paintings. Since symbols used in paintings are the phraseologies used in the beginning periods of childhood and also used by primitive societies this has proved that these indications were an important communication means. Symbols used in paintings have established special relations with the creator himself/herself and his/her environment. Symbolic images bearing the feature of being an important communication mean for the artist, have testified certain events in life of the individual unlike images perceived directly and are not identical with the actual object. When the symbols selected by the artist were reproduced systemically in the picture with their meanings matched with a certain feeling, experience and idea, they change into symbols. Thereby the symbolic image which was free from external sources becomes an effective mean of feeling and idea forming the picture.

Anahtar Kelimeler : İmge, sembol, bilinçaltı.

Key Words : Image, symbol, subconscious.

İnsan; düşünen, hayal eden, düş gören ve bunları renklerle, biçimlerle, çizgilerle, imlerle, sembolik elemanlar olarak görselleştirme gücüne sahiptir. Nesnenin görünüşüne dair öğrenilen ve bellekte depolanan bilgileri tasarlama gücü ile birleştiren sanatçı için nesne yeniden üretilmiş imge durumuna gelir. İmgelem gücü, içgüdülerin etkisiyle alışılmış ortak dünyasal ya da doğaüstü yerleri besleyip çoşturan, düşsel durumlar sunar.¹

İmgelem, düş gücü ve hayal dünyasını kapsayan, sanatçının yaratma eylemine kaynaklık eden; düşünce ve duygularının yerine geçen işaretler dizisidir. Kant'a göre ruh, üretici imgelem gücü aracılığıyla çalışır. Sembolik imgelem belli kuralları olan zorunlu bir kaynaktan değil, düşlemlerin ya da düşlerin merkez alındığı sezgi ve anlık çağrışımlardan beslenir. Böylelikle düş gücü, davranışın, yaratıcı eylemin ve duyguların simgesel doğasını

ortaya çıkarır. Schopenhauer'a göre; Dante'nin büyüklüğü, düş gerçekliğini çok iyi bilmesinden kaynaklanır. Çünkü sanatçı; düşte yaptığını uyanıkken de yapabilmektedir.

Resimlerinde iç dünyasını sadece kendisinin anlayabileceği dolaylı anlatımlara sahip, anlamını kapalı işaretlerle aktaran, duygularının yerine geçebilecek göstergeleri seçen sanatçı için semboller, iç dünyasının keşfi içinde önemli işlevler üstlenir. Böylelikle semboller gizemli ve bilinçdışı özellikler içeren bir dünyanın varlığını görünür kılar ve kişiyi somut dünyadan farklı olarak kendisi ile karşılaştırır. İçsel çözümlenmelerini bu yolla gerçekleştiren sanatçı için resimleri bellek görüntülerinden öte, duyumsamalarını taşıyan kayıtları durumuna gelir ve ortaya çıkan her çalışma, yaşam defterinin bir sayfasını ifade eder. Semboller ile düşlerde yaşanan ya da tanık olunan gerçek yaşam sahneleri

* Onsekizmart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-iş Eğitimi Anabilim Dalı öğretim elemanı, Çanakkale, serpilkapar@gmail.com

1- Paul KLEE, Çağdaş Sanat Kuramı, Ankara, 2006, s.40

arasındaki gizli bağıntılar genellikle sadece sanatçının zihninde anlam bulan, dışarıdan bakan kişiye içeriği şifreli olarak algılanan işaretler duruma gelir.

BİLİNÇALTI VE BİLİNÇDİŞİNİN, SEMBOLİK İMGELERİN OLUŞUMUNA OLAN ETKİLERİ

Sembolik anlamlar taşıyan bir sanat yapının koşullarının büyük kısmını, sanatçının bilinçaltı ve bilinçdışı yapısı oluşturur. Yaratım süreci birincil, ikincil ve üçüncül süreçleri kapsar ve yaratım içinde sanatçının kendine bakış serüveninin kapılarını aralar. İçtepilere, içgüdülere ya da isteklere bağlı olan birincil süreçte yaratım süreci haz ilkesine bağlı bir işlev görmektedir. Gerçeklik ilkesine bağlı olmayan bu süreçte yer ve zaman bilincinin olmadığı düşler ve fantezilerin olduğu karmaşık bir süreçtir. Birincil süreç sonunda ortaya çıkan bilinçdışı imgeler, düşünüş ve duyular ile etkileşime girmekte, üçüncül süreçte de yaratım süreci eylem olarak devreye girmektedir. Sanatçı, yaratma sürecinde; imgeleri ve simgeleri kullanarak birincil süreçten yararlanmaktadır.²

Sanatsal yaratım süreci içinde bilinç, bilinçdışı ve bilinçaltı birlikte görev yaparlar. Bilinç, mekân ve zaman değerlendirmesinin bilinçli olarak yapılabildiği süreç iken bilinçdışı; farkında olunmayan zihinsel süreçleri kapsar. Freud'a göre; haz ve ölüm için duyulan bilinçdışı istekler tüm coşku- ların ve coşkusal deneyimlerin çekirdeğini oluşturur. Buna karşın bilinçaltı, az bir çaba ile hemen su yüzüne çıkabilen zihinsel bir süreçtir. İzlenen, öğrenilen ve üzerinde yoğunlaşan nesnelere anlaşılmasında bu nedenle doğrudan etkileri yoktur. Bir nesneye ilişkin oluşan duygusal imge, herhangi bir duyum ve ön kavram ya da belli bir düz anlam taşıdığı anda bilincin bir parçası durumuna gelir.³ Bir tür "vecd" hali veya dalgınlık sırasında gelen bilinçdışı kavramlar ve yanıtlar durduk yere vurup ka- mazlar, bu görüntü ve duyumsamalar sanatçının kendini gevşettiği zamanlarda ortaya çıkar.

Bilinçdışı ve bilinçaltı süreçler, yeni ve doyurucu bir çalışmanın ortaya çıkmasının istendiği durumlarda, bir çeşit ön tarama ve yeniden düzenleme eylemi içine girerler. Bu yoğunlaşma süreci sonunda, bir kez bilinçaltına yerleşmiş olan duygu, orada büyümeye devam eder ve yaratım eylemi sırasında çözüm aktarılabilir duruma gelir. Görüntüler bir rüya, bir mit, bir masal gibi bilinçaltının kıvrımları içinde saklanmıştır, baskı altına alınmış bu karmaşa karşılığını sembolik olarak ifade eder.⁴

Sanatçı çalışırken bir anıya çağrıda bulunduğunda, çağrılan imge depoya atılmış imgenin basit biçimde yeniden canlandırılması değil; belleğin derinlerinden çağrılan anının, yenilenmiş anlamları ile şimdiki zamana getirilmesidir. İmgenin yeniden bilinçte ortaya çıkabilmesi için bedende kendine yer edinmesi gerekir.⁵ Kendini bırakış hali ile ortaya çıkan içsel akış, bilinçaltı, bilinçdışı ve bilinçle sentezlenerek tüm benliği ve sanatsal eylemi içerir duruma gelir. Bu kendinden geçme hali, entelektüel, iradi ve duygulanımsal işlevlerin aynı anda rol almalarını sağlar.⁶ Sanatçının üretirken, içinde kutsal bir şeylerin olup bitmesinin nedeni budur.

Estetik duyguların çoğu bilinçten bilinçaltına geçerken çocukluğun duygusal anısının değişmeyen yapısını korur. Çocukluk deneyiminin gelecekteki gelişim üzerinde güçlü bir etki yarattığı ve dolayısıyla sanatçı üzerinde de derin izler bıraktığı bilinmektedir. Bu nedenle çocukluk döneminden kalma içgüdüsel dürtüler, günün koşulları tarafından maskelenmiş bir biçimde aynı zamanda düşlerin içeriğini de oluşturur.⁷ Freud düşleri, gerçekleştirilemeyen bastırılmış istek ve duyguların doyuma ulaştığı yer olarak görür. Bilinçaltı ve bilinçdışının göstergelerinden biri olan rüyalar sembol diliyle oluştuğundan içinde yaratıcı değerlerin olduğu bir veri deposudur. Bilinçaltı yapının düşler ve çocukluk anılarından faydalandığı dikkate alındığında İmgeler çocuksu, arkaik endişeleri, bilinçdışı özlemleri ve benzeri ilkel, ruhsal içerikleri anlatırlar. Sembolik imgelerin üzerinde melankoli, mistisizm, geçmişe duyulan özlem ve yaşanmışlıkların etkisi olduğunda, bilinçaltı yapının su yüzüne çıkması kaçınılmazdır. Çoğunlukla kabul edilmesi güç ve yok sayılmak istenen duygular yaratıcı edim sırasında sınırlanamaz duruma gelir.

Bilinçaltında askıya alınmış arzular, çatışmalar ve sorunlar çözümünü resimlerde şekil değiştirmiş halleriyle, sembol olarak bulurlar ya da sadece sanatçının iç konuşması olarak kalırlar. Sembol, bu yolla duyguları gizleme özelliğine de sahiptir. Resimlerde kullanılan bu semboller zamanın gerisine bakarken, yapıt da sanatçı için duygusal ifadesi baskın, duyguları gizleyen araçlar durumuna gelir. Sanatçı bir anlamda bilinçaltı anıları ile yüzleşir ve böylelikle onları tekrar edinir. Baskı altına alınmış duygu ve düşünceler bu aşamada, farkında olunmayan, coşku ve isteklerle ortaya çıkarak bilinçdışı bir etkinliğe kaynaklık ederler. Dünya gerçekliğinden farklı bir mekânı ve atmosferi olan çalışmalarda yer çekiminin hissedilmediği bir hafiflik, nesnelere gerçekliğinden uzağa çeken, düş

2-Rollo MAY, *Yaratma Cesareti*, İstanbul, 1987, s.21

3-R. MAY; a.ye., s.59

4-Jean-Paul WEBER, *Sanat Psikolojisi*, İstanbul, 1993, s.74

5-Jean Paul SARTRE, *İmgelem*, İstanbul, 2006, s.56

6-İoanna KUÇURADİ, *Sanata Felsefeyle Bakmak*, Ankara, 1997, s.70

7-Engin GENÇTAN, *Psikanaliz ve Sonrası*, İstanbul, 1986, s.24

ve masalın iç içe geçtiği bir oluşum izlenir. Sanatçı düşlerini, kendi özgünlüğüne, kişisel serüvenine ve yaratıcı amaçlarına göre geliştirip yeniden işler. Kişisel bilinçdışı, resmi yapan ile düş yoluyla bağlantı kurarken, bu görüntülere bağlı olarak yapıtlarda kendisinden başka kimsenin anlamlandıramadığı semboller görülür. Sanatçı resim yapma eylemi sırasında, bilinçaltı / bilinçdışı sezgilerini, bilinçli duygularını ve çağrışımlarını bir refleks gibi kullanmaya başlar ve semboller tinsel yapının ifadesini çalışma içerisinde yakalar duruma gelir. Freud, bilinçdışını tanımlayıp psikanalizi ortaya attığında yaratıcılığı, bilinçdışı uyarıların ve çatışmaların yüceltilmesi olarak betimlemiş, Jung da bu imgelerin doğuştan geldiğini, genlerle geçmiş yaşamlardan taşınan bilgileri de içerdiğini ve özünde kişisel nitelikte olmayan imgeler olduğunu öne sürmüştü, bilinçdışının kolektif olduğunu savunmuş, bunları arketiplere (İlk örneklerle) dayandırmıştır. Her şeyden önce psikanalist sistem bilimsel bilgiyi sembollerin bilgisine, sembolü de işarete indirger. Düş göstergeleri de bir anlamda insan ruhunun sembolleşmesidir

SANATSAL YARATICILIK, ESTETİK HEYECAN VE SEMBOLİK İMGELER

Sanatsal Yaratıcılık en temel tanımıyla yapının problemini farklı yollardan çözümleme becerisidir. Sembolik imgelemlerle oluşturulmuş resim; esrarengiz, anlaşılmaz, mistik bir şekilde, bağımsız bir özne durumuna gelirken, bir varlık olarak da somut hayatını sürdürür. Sanatçı duyuları ve gözlemlerini resimleri yoluyla görüntüsel biçimlere dönüştürdüğünde, dış gerçeklik ve iç gözlem, sürekli olarak birbirine dönüşmektedir. Sanatçı, varlığını içsel bir tepkime olarak resmine yansıtırken, çalışmaları ile kendini arayış ya da buluş süreci olan yaratıcı eylem içine girmektedir.

Sanatta yaratıcılığın psikolojik bir kavram halinde ortaya çıkışı 1950'lerden sonra olmuştur. Jung, resim yapma etkinliğini bilinçaltını keşfetmeye bağlarken Kris, yaratıcılıkta egonun geçici olarak birincil sürece gerilediğini, ilham için yaralandıktan sonra ikincil sürece geri döndüğünü ileri sürmüştür.⁸ Yaratıcılığın tanımı ilişkiler ve disiplinlere göre değiştiği gibi aynı kişi için farklı zamanlarda farklı anlamlar da taşıyabilir. O halde sanatsal yaratıcılığın tanımı özde; bilinci yoğunlaşmış kişinin kendi dünyasıyla karşılaşması ve içsel varlığı ortaya çıkarması edimidir. Kandinsky, sanatsal yaratıcılıktaki içsel varlığı ortaya çıkarma sürecini, içsel zorunlu

luk yasasına bağlamaktadır; 1- Her sanatçı, kendine özgü olanı ifade etmek durumundadır. 2-Her sanatçı, çağının çocuğu olarak, o çağa özgü olanı ifade etmelidir. 3- Her sanatçı, sanata özgü üretim yapmalıdır.⁹

Biçimleri organize eden sanat, her şeyden önce bir duygu eylemidir. Sezgi ve sanatsal ifade konusunda geniş kapsamlı araştırmalar yapan İtalyan estetikçi Benedetto Croce'ye göre; Sanatsal yaratıcılık, sezgi ile yönlendirilen bir süreçtir ve bu süreçte edinilen bilgi ya sezgiseldir ya da mantıksaldır. Gündelik hayatta sezgisel bilgi kavramsal bilgiden daha fazla ve zihinsel yaratıcılığın ifadesi olarak kullanılmaktadır. Croce, sanatsal yaratıcı sezgiyle yönlendirilen bir süreç olarak gördüğünü ve yaratıcı sezgiyi genel sezgiden ayırmayarak, gündelik hayatın bir parçası haline getirmek istediğini ifade etmiştir. Sezgisel bilginin en az ussal bilgi kadar geçerli verilere sahip olduğu son yıllarda sıkça tartışılan bir konudur. Bergson'a göre de; sezgi ustan daha üstün özelliklere sahiptir. Bu bağlamda sezgi, herhangi bir duyum değil aynı zamanda bir bilgi işidir ve dışsal değil, içsel bir edimdir.

Düşüncelerin birbirine eklenmesi sonucunda ortaya çıkmayıp, içsel bir edim sonucunda varılan bir olgudur. Kant'a göre ise sezgi, bellekte hazır bulunan bir bilginin aracısız olarak açığa çıkışı, belirsizdir ve zekânın değil, içgüdünün işidir.¹⁰

Tüm bu görüşler çerçevesinde bilinen gerçek; sanatsal yaratım sürecinde önsezinin büyük roller üstlendiğidir. Beyin üzerinde araştırmalar yapan Pöppel'e göre yaratıcı eylem süreci; beyinde gerçekleşir ve bu karında hissedilir, dizler titrer, bedende hormonların yarattığı bir ayaklanma ve coşku yaşanır. Ona göre yaratma edimi son derece bedensel bir deneyimdir. Pöppel, yaratıcılığın doğasını beyinsel verilerinin dışında, bedensel tepkilerle de eşleştirmiştir.¹¹

Sartre'a göre; yaratıcı edim anlıksal, duyumsal ve bilinçdışı olmak üzere üç etkene bağlıdır. Anlıksal edim, yaratıcı eylem sırasında gelen, ilham olarak adlandırılan durumu ifade etmekte iken, duyumsal edim sanatsal sezgi aracılığıyla etkin hale gelir. Kişi eylemleri ile başkalarının duyduğu belki sezinlediği, ama çoğunlukla görmediği değerleri görebildiği ve bunları özgün bir dille aktarabildiği için yaratıcı statüsüne geçebilmektedir. Sanatçı çalışmasını oluştururken, estetik bir heyecan ve coşku duyumsamakta, kendi yarattığı dünyasında bir tür imgelem oyunu kurmaktadır. Freud'a göre; çocuğun oyun oynarken yaptığı gibi sanatçı da gerçeklikten tümüyle ayrı tuttuğu bir fantezi dünyası yaratır. Oyun eylemi içindeki bütün

8- Gilbert DURANT, Sembolik İmgelem, İstanbul, 1998, s.37

9- Wasili KANDİNSKİ, Sanatta Zihinsellik Üstüne, İstanbul,1993,s.62

10- Bedrettin CÖMERT, Croce Estetiği, İstanbul, 2007, s.24

11- Hane TÜGEL, "Yaratıcı İnsan" Geo Dergisi, Eylül 2007,s.70

çocuklar, oynadıkları oyunlarla kendilerine özgü bir dünya yaratır; yaşadığı dünyanın nesnelere kendi beğenilerine uygun olarak sanatçı gibi yeni bir düzenle yerleştirirler. Sanatsal yaratı ile çocuk oyunu arasındaki akrabalığı Storr; "Oyun da sanatsal yaratı da fazla enerjiyi boşaltmanın bir yoludur, gerek oyun oynarken gerek sanat yaparken kişi, beynsel işlevlerini optimum kapasitede tutar ve yeni girdilere açıklıktan dolayı huzursuzluk duyar" diyerek açıklamıştır.¹² Çocuk ya da yetişkin yaratıcı eylem içinde kendini özgür hissedecek ve içindeki çocuğu keşfetmiş olmanın hazzını yaşayacaktır. Yaratıcılık elbette sadece çocukluğun masum doğallığı değil, bilgiyle de ilgilidir. Prensip neyin mümkün ya da yapılabilir olduğunu bulmaya çalışan sanatçı, edindiği bilgilerini yaratıcı gücü ile sentezleyecektir. Yapabilirlikler ve kendini en iyi nasıl ifade edebileceğini bulmaya çalışan sanatçı için çalışması, hem kendini ifade etme, hem de kendi ile iletişim kurabileceği bir araçtır. Yaratıcı edim sırasında kişi, saptadığı konunun sorunlarını tanımlamalı, fikirler geliştirmeli, çözüm ve değerlendirme konusunda doğru tespitlere varmalıdır. İnsan beyninin sınırlarını araştıran uzmanlar bu tespitlerin değerlendirildiği ve demlendirildiği evreye, yani çalışmanın kıvama geldiği bu sürece "kuluçka evresi" demişlerdir.

Sanatçı, sezgisel biliş ve duyuşa, çalışması ile arasındaki sınırları ortadan kaldırdığı, tam da düşünceler görünüşte amaçsızca uçtuğu sırada ulaşmaktadır. "Fikir akışları, suyun aşındırmasıyla oluşmuş oyuklara benzer. Oralarda toplanan bilgiler her yeni bilgi akışı için mevcut yatağı daha da derinleştirir ve bilgi mayalanmaya bırakılır.¹³ Yaratıcı edime ilk hareketi veren duygular merak etme, hayret etme ve bilinen yollardan ayrılma cesaretidir. Bu şekilde beyin kasıtlı olarak uyarılmakta ve tahrik edilmektedir. Birdenbire akla gelen bu fikirler araştırmacı tarafından ölçülüp biçilir, yeniden tasnif edilir, yararlılığı sınanır ve önseziler gerçeklikle karşılaştırılır.

Bir çalışmanın yaratıcı olmasının koşulu, ortaya çıkan ürünün yeni olmasına, yepyeni söylemler getirmesine de bağlıdır. Bilincin derinliklerinde bulunan duygu ve düşüncelerin olduğu gibi yerinden oynatılarak canlandırılması bazen ürkütücüdür. Sanatçı bunları eserinde değişime uğratarak, dolaylı yollardan anlatmak istediğinde sembollere başvurmaktadır. Sanatçının eserlerine aktarmış olduğu bu göstergesel işaretler öncelikle sezgisel bilgi ile yüze çıkar, daha sonra kuram- zihin işbirliği ile çalışma üzerinde çözüme götürülür.

Sonuç olarak; Çoğunlukla bilgi kaynakları yoluyla neden ve sonuçları bilinen ya da tahmin yürütülen somut dış dünya gerçekleri her zaman, kişinin kendi iç dünyasını çözümlemesinden ve öğrenmesinden daha kolay olmuştur. Kendine dair birçok bilinmeyenle karşılaşan sanatçı, diğer kişilerden farklı olarak bilinmeyenlerine, bilinçaltı, bilinç üstü, sezgisel ve algısal bilgi kaynakları yoluyla, somut olarak sanat ürünü ile ulaşır. Kendi "ben" inin temsili olan sanat yaratımının cevapladığı her soru, arkasından birçok başka sorular getirecek, bu kişisel çözümleme serüveni sürekli devinen ve değişen iç ve dış dengeler ile kendini bulunduğu zaman ve uzamda devam ettirecektir. Sembolik imgeler üzerinden kurgulanmış eser, üreticisi ile duygusal bağlar kuracak, dışarıdan izleyen kişi için de tekrar tekrar okunabilir özellikler taşıyacaktır. Aynı zamanda yaratıcısının ve yaratıldığı zamanın sembolü olan bu eserler, iç dünyanın temsili iken, sanatçının içsel alanını düzenlemeye yardımcı görevler üstlenecektir. Sanat ürünü, üreten kişinin yaşadığı çevreyi nasıl algıladığının verilerine göre şekil kazanırken, sanatçının yaşamındaki tüm kişisel ve ruhsal gelişim basamaklarının en önemli kısımlarının şekillendiği dönüm noktalarından faydalanması kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKLAR

- CÖMERT, Bedrettin, Croce Estetiği, İstanbul, 2007.
DURANT, Gilbert, Sembolik İmgelem, İstanbul, 1998.
GENÇTAN, Engin, Psikanaliz ve Sonrası, İstanbul, 1986.
KANDİNSKİ, Wasili, Sanatta Zihinsellik Üstüne, İstanbul, 1993.
KLEE, Paul, Çağdaş Sanat Kuramı, Ankara, 2006.
KUÇURADI, İoanna, Sanata Felsefeyle Bakmak, Ankara, 1997.
MAY, Rollo, Yaratma Cesareti, İstanbul, 1987.
SARTRE, Jean Paul, İmgelem, İstanbul, 2006.
STORR, Anthony, Yaratma Dürtüsü, İstanbul, 1992.
TÜGEL, Hanne. "Yaratıcı İnsan" Geo Dergisi, Eylül 2007.
WEBER, Jean-Paul, Sanat Psikolojisi, İstanbul, 1993.

12- Anthony STORR, Yaratma Dürtüsü, İstanbul, 1992, s.56

13- H.TÜGEL; a.y.e., s.73